

Iz knjige: Slobodan Divjak, *Antej ili Ahasfer*, str. 180–185
(deo iz teksta „Supstancionalna racionalnost partikularnog tipa”

(...)

Komunitarci su često skloni da poistovećuju apstraktnu liberalnu koncepciju deontološkog sopstva sa kosmopolitskim sopstvom. Jer, ako je deontološko sopstvo, budući da nije determinisano nijednom partikularnom kulturom, eterično, desupstancijalizovano i utoliko bez moralnog integriteta, onda se to isto može reći i za kosmopolitsko sopstvo, pošto je njegov životni moto: ne ukorenjuj se ni u jednu kulturu, ni u jedno mesto. Naime, ukoliko neki pojedinac izvodi svoj identitet samo iz jedne jedine kulture, njegov identitet imaće unutrašnju konzistentnost i čvrstinu. Za razliku od toga, Ahasferov poriv nagoni kosmopolitu da luta od jedne kulture do druge, tako da on u sebe asimiluje elemente raznovrsnih, često međusobno potpuno nespojivih kultura, zbog čega njegov „identitet” ne može biti koherentan i jedinstven, već mora biti obeležen unutrašnjom kontradiktornošću, haotičnošću, šizofrenošću – za kosmopolitu ne postoji ništa čvrsto za šta bi se mogao „uhvatiti” i vezati. Poput deontološkog sopstva, i on je „slobodnolebdeći” entitet koji se, zbog svog desupstancijalizovanog karaktera, ne može nigde ukotviti. Razlika između komunitarnog i kosmopolitskog sopstva mogla bi se, mitološkim jezikom, iskazati kao razlika između za zemlju čvrsto vezanog *Anteja* i neukorenjivog lutalice *Ahasfera*.

Uključujući se u tu raspravu, **kosmopotski** orijentisani Džeremi Valdron ističe „Ako živimo kosmopolitski život, našu lojalnost možemo da dugujemo i ovome i onome mestu, svakom mestu. Delovi kultura ulaze u naš život i nema garancije da će se oni uklopiti u jednu celinu... Takav integritet kakav ima kosmopolita zahteva vođstvo. Kulturne strukture ne mogu obezbediti takvo vođstvo za tu individuu pošto je isuviše mnogo njih implicirano u njen identitet i pošto su one isuviše različito oblikovane.”¹ Upravljačko središte kosmopolitskog sopstva Valdron ne zamišlja po ugledu na personalno upravljanje zajednicom ili korporacijom, već po ugledu na demokratsko samoupravljanje pluralističke populacije i na model prijateljstva između karakterološki različitih ljudi. Pri tome, on ne smatra da konflikti unutar sopstva moraju (kao ni oni koji postoje između prijatelja) predstavljati pretnju integritetu sopstva. Štaviše, njihovo razrešavanje može ojačavati i sopstvo i prijateljstvo. „Upravo neograničena raznolikost karaktera – Ruždijev melanž ili polutanstvo – omogućuje svakom od nas da s mnoštvom lica, na nov i stvaralački način, odgovaramo na izazove sveta.”

Ono što valja primetiti, pre nego što se odgovori na pitanje o odnosu kosmopolitskog i liberalnog sopstva, jeste da se komunitarističko dovođenje u tesnu vezu homogenog karaktera sa homogenošću kulture zasniva na rigidnom sociološkom redukcionizmu, tj. na svođenju individualnog identiteta na

¹ Slobodan Divjak, *Nacija, kultura, građanstvo*, Službeni list SRJ, 2002, str. 128.

nešto što je isključivo determinisano spoljašnjim društvenim determinantama. Međutim, homogena kultura je više mit nego realnost. To posebno važi za savremeni svet u kojem je, kako sam već istakao, stepen komunikacija između različitih kultura veoma visok, zahvaljujući novim tehnologijama. Utoliko zagovornici homogene kulture, koja implicira zaštitu vlastite kulture od spoljašnjih uticaja, bave se sizifovskim poslom, jer je danas kulturu nemoguće hermetički zatvoriti. To, naravno, ne znači da u današnjem svetu ne postoje osobene kulturne tradicije, ali one u velikom broju slučajeva nisu zatvoreni, samodovoljni univerzumi, već otvorene strukture, utoliko što u sebe fuzionišu različite horizonte, zadržavajući pri tome svoje temeljne karakteristike. Isto tako, članovi neke relativno homogene kulture, ma koliko ta kultura u ovoj ili onoj meri uticala na formiranje njihovog identiteta, karakterološki se mogu znatno razlikovati: disidenstvo koje se javlja i u izrazito zatvorenim kulturama opipljiva je potvrda tog stava.

Treba dovesti u pitanje i tezu da „odiseja” nužno vodi kidanju veza sa vlastitom kulturom. Mnogi veliki moreplovci i istraživači zadržali su vezanost za svoje tlo. Veliki broj ljudi iz tzv. dijaspora koji su najveći deo svoga života proveli van svoje domovine, ispoljavali su u nekim ključnim momentima po njihove zemlje porekla patriotski odnos prema njima. Jevreji vekovima nisu imali vlastitu državu, zbog čega su bili prinuđeni da žive nomadskim načinom egzistencije. Baš zbog toga što je stranstvovanje bilo jedini mogući modus njihove egzistencije, oni su bili otelovljenje samog principa stranstvovanja. Nemajući nigde svoje prirodno mesto pod suncem, oni su bili *univerzalni stranci* i kao takvi delovali su kao prototip, arhetip univerzalnog. Karl Šmit je izložio kritici određene jevrejske pristalice pravnog formalizma sledećim argumentima: „Jevrejska odvratnost prema svemu što je u vezi sa zemljom, tlom i teritorijom, ima svoje korene u načinu njihove političke egzistencije. Odnos ljudi prema tlu koji proizlazi iz njihove postojbine i kulture, kao i prema oblicima vlasti koji proističu iz toga jeste nešto što Jevreji ne mogu da razumeju... Ovde treba reći da su oni predstavljali značajnu snagu u procesu rastakanja poretka determinisanog konkretnom teritorijom.”

Pa ipak, ma koliko da su Jevreji veoma dugo živeli na način koji bi komunitarci označili kao bestežinski, slobodnolebdeći, nesupstancijalan, od zavičajnog tla odvajajući oblik egzistencije, oni nisu, načelno gledano, izgubili jevrejski identitet, a kada su dobili svoju državu – Izrael – nisu ispoljavali „odvratnost” prema vlastitom tlu i konkretnoj teritoriji.

Ljubav prema vlastitoj domovini i kulturnoj tradiciji ne isključuje žudnju za „odisejom”, kao što ni „odiseja” ne vodi nužno samozaboravu zavičajnog tla. Kao što sam napisao u svojoj prethodnoj knjizi: Odisej se posle velikog puta ipak vratio kući, gde su ga čekali njegovi sunarodnici, prijatelji i vlastiti dom.

Ni komunitaristi, ni Džeremi Valdron, ne razumeju dovoljno status kosmopolitskog sopstva pošto ga brkaju sa liberalno shvaćenim sopstvom, tj. sa deontološkim sopstvom. Na nivou idealne

teorije, deontološko i kosmopolitsko sopstvo pripadaju različitim konceptualnim ravnima. Ono prvo sopstvo pripada ravni čistog, empirijskim determinantama neuslovljenog, praktičnog uma. To je „inteligibilni ego“, Ja koje pripada noumenalnom carstvu i koje utoliko ima čistu racionalnu autonomiju, jer nije determinisano bilo kakvim vanracionalnim impulsima, niti empirijskom realnošću niti čulima, što će reći da se ono rukovodi samo logičkim procedurama na osnovu kojih, birajući uopštive, a odbacujući neuopštive maksime i principe, konstruiše pojmove neempirijskog, deontološkog morala i prava koji imaju funkciju regulativnih ideala, tj. koji služe kao putokaz i norma empirijskim subjektima, ali koji se njima ne mogu nametati mimo njihove volje. Inteligibilni ego se u krajnjoj liniji može interpretirati kao idealni nosilac čisto formalnih prava, moralnih i pravnih, tj. kao čista moralna i pravna osoba. Kao takav, on nije nosilac partikularnog identiteta, jer partikularni identitet je nužno supstancijalni identitet. Identitet nosioca čisto formalnih prava mora biti nužno apstraktan, desupstancijalizovan, jer ova prava kao negativna prava ne predeterminišu sadržaj individualnog identiteta, već svakom pojedincu, ukoliko je pravna osoba, omogućuju i ograničavaju slobodu samoodređenja. Formalna prava su uslov mogućnosti samoodređenja, te ona zato prethode partikularnom identitetu. Kada bi se deontološka republika ostvarila u empirijskom svetu, tj. kada bi se svaka empirijska država zasnovala na deontološkim principima, svaki empirijski pojedinac, kao pravna osoba, stekao bi slobodu da, poštujući ograničenja koja ti deontološki principi nameću svima, i trpeći do određene mere spoljašnje uticaje, formira, revidira i menja svoj partikularni identitet.

U liberalno-demokratskim uređenjima, koja su manje ili više nesavršena ostvarenja deontološke republike, svaki pojedinac kao pravna osoba stiče pravo na slobodu govora, udruživanja i biranja vlastitog partikularnog identiteta.

Kosmopolitsko sopstvo jeste sopstvo nastalo kao rezultat realizacije naznačenih prava od strane jednog broja pojedinaca. Kosmopolitsko sopstvo je otuda jedan od mogućih oblika samorealizacije pojedinaca kao nosilaca negativno-pravnih sloboda. To će reći da se to sopstvo ne može dovesti u nužnu vezu sa liberalno shvaćenom pravnom osobom. Pojedinci kao pravne osobe mogu, ali i ne moraju, odabrati kosmopolitski način života. Identitet pravne osobe je apstraktan i nesupstancijalan zato što se formalna prava, koja čine normativni sadržaj pojma pravne osobe, ne mogu, načelno gledano, dovesti u nužan odnos sa bilo kojom supstancijalnom vrednošću ili koncepcijom. Pravo na slobodu govora ne implicira o čemu će nosilac tog prava govoriti. Pravo na slobodu udruživanja ne implicira sa kim će se subjekt tog prava udruživati. Pravo na slobodu izbora religije ne implicira kakva će verska uverenja subjekti tog prava imati. Itd. Teorijski gledano bar, pred konkretnim pojedincem kao nosiocem negativno-pravnih sloboda stoje bezbrojne alternative. Konkretni pojedinci dakako ne biraju u vakuumu, već u konkretnom društvu, oslanjajući se i na porodičnu i na širu društvenu tradiciju, ali da li će se oni prikloniti tim tradicijama ili će možda odlučiti da ih

revidiraju ili da ih potpuno napuste i zasnuju svoj individualni životni plan – to je njihova lična stvar. Dakle, prethođenje prava dobru ne znači da pojedinčev izbor načina života nije društveno uslovljen, već samo to da je stvar pojedinca kako će reagovati na društveno-istorijski kontekst. Prethođenje prava dobru isključuje paternalistički oblik vladavine; isto tako, tu se polazi od pretpostavke da nijedno supstancijalno dobro ne može biti toliko fundamentalno da se ne bi moglo promeniti, ukoliko to pojedinac ili pojedinci žele.

Kosmopolitsko sopstvo nije apstraktno, desupstancijalizovano sopstvo, jer se ono ne pojavljuje samo kao nosilac formalnih prava, već i kao nosilac partikularnog identiteta, slobodno izabranog na osnovu korišćenja tih prava koja mu služe kao zaštitni omotač. Partikularni identitet toga sopstva je „mozaičan“, polutanski, jer se, zbog izabranog načina života, sastoji od fragmenata različitih kultura. Kosmopolitski subjekt, dakle, nije odvojen od kulture kao kulture, kao što je to slučaj sa „inteligibilnim egom“ ili sa empirijskim subjektom kada on nastupa samo kao član pravne zajednice i traga za odgovorom na pitanje: da li je u pogledu formalnih prava jednak sa drugima članovima iste zajednice; kosmopolitsko sopstvo jedino nije vezano u čvršćem smislu ni za jednu partikularnu kulturu. Utoliko liberalna pravna osoba prethodi normativno, ne ontološki, i kosmopolitskom, kao i svim empirijskim sopstvima, kao nosiocima partikularnog identiteta. U protivnom slučaju, pojedinac ne bi mogao da bira vlastiti kulturni identitet, već bi morao da ga prihvati kao činjenicu datu rođenjem ili na neki drugi način, mimo njegove volje.

Ako se deontološka republika postavi kao regulativni ideal, dakle kao nešto čemu se ne može pridavati **konstitutivno** značenje, onda iz karaktera tog ideala sledi da se ljudima mimo njihove volje ne može nametati nikakav oblik državno-političkog uređenja. Rečeno na drugačiji način, svaki državno-politički oblik, koji počiva na većinskom pristanku članova date zemlje, eksplicitnom ili implicitnom, ima legitimitet. Ovaj pristanak ne mora se zasnivati na isključivo racionalnim razlozima, već može biti izraz i preracionalnih, emotivno-psiholoških faktora. Ipak, i onda kad je izbor pojedinca determinisan i vanracionalnim razlozima, reč je o individualnoj autonomiji – jer u tom slučaju pojedinac bira ono što želi, pošto niko drugi ne odlučuje umesto njega. Utoliko svaki izbor, bio čisto racionalan ili ne, implicira bar minimalni stepen negativne slobode. Čovek je čovek samo ukoliko bira. Ukoliko neka skupina ljudi svojevolejno podržava, sledeći vlastitu tradiciju, tj. rukovodeći se kombinacijom racionalnih i vanracionalnih razloga – tradicija potpuno lišena racionalnosti u realnosti ne može postojati; već sama činjenica da je ljudi učvršćuju ubeđivanjem, vaspitanjem i njoj odgovarajućim aranžmanima rečito svedoči o tome – neki autoritarni sistem vladavine, onda se tom sistemu ne može osporiti legitimnost. No, u poređenju sa liberalno-demokratskim, taj sistem je dalji od onog regulativnog ideala, jer liberalno-demokratski poredak omogućuje posredstvom slobodnih izbora preciznije utvrđivanje stvarnih političkih uverenja ljudi; daje ljudima veću slobodu da revidiraju i menjaju vlastite koncepcije dobrog života. Ovakvim

postavljanjem stvari kad je reč o vrednovanju državno-političkih oblika izbegava se i Scila apsolutnog relativizma čistog kontekstualizma i Haribda nasilnog nametanja čistih umskih konstrukata, nezavisno od osobnosti društvenog konteksta.

(...)